

مبانی زبان‌شناسی و دستور زبان فارسی

برای دانش‌جویان و دانش‌آموزان
با افزوده‌ها و ویرایش تازه

اسدالله عمادی

مبانی زبان‌شناسی و دستور زبان فارسی

اسدالله عمادی

انتشارات شلفین

نوبت و سال چاپ: نخست - ۱۳۹۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

گرافیسٹ: زهرا احمدیان

تدوین: سمانه سادات خاتمی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت صنعت طرح و چاپ نیما بابلر

سرشناسه: عمادی، اسدالله (۱۳۳۰-)

عنوان و نام پدیدآور: مبانی زبان‌شناسی و دستور زبان فارسی / اسدالله عمادی.

مشخصات نشر: ساری، شلفین، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۵۸ص.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات کتاب

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۰-۱۲۱-۶

موضوع: زبان‌شناسی -- راهنمای آموزشی -

موضوع: فارسی -- دستور -- راهنمای آموزشی

رده بندی کنگره: P ۱۳۸۹ م ۲ ۸/ع ۱۲۱ P

رده بندی دیویی: ۴۱۰/۷

کتابشناسی ملی: ۲۶۱۸۷۶۵

مازندران - ساری

تلفن: ۰۱۵۱-۲۲۷۶۹۰۰

www.shelffin.com

Email: shelffin_sari@yahoo.com

فهرست مطالب

سخنی با خوانندگان ۱۱

بخش اول: مبانی زبان شناسی

فصل اول: نظام آوایی زبان ۱۵

زبان چیست؟ ۱۵

زبان و تفکر ۱۵

زبان شناسی چیست؟ ۱۶

چرا زبان قانون مند است؟ ۱۶

چرا زبان، زایا است؟ ۱۷

ویژگی «نابه جایی زبان» یعنی چه؟ ۱۷

آیا زبان تغییر پذیر است؟ ۱۷

«دو ساختی بودن زبان» یعنی چه؟ ۱۸

زبان، گفتار و نوشتار ۱۸

چرا تحول در نمود آوایی زبان از نوشتار تندتر بوده است؟ ۱۹

- ۱۹ واج چیست؟
- ۲۰ حرف چیست؟
- ۲۰ آیا واج و حرف، معنا دارند؟
- ۲۰ آیا هر واج برابر با یک حرف است؟
- ۲۱ چگونه واج‌نگاری کنیم؟
- ۲۳ هجا چیست؟
- ۲۳ ساختمان هجا در زبان فارسی
- ۲۶ قواعد واجی چیست؟
- ۲۶ تکواژ چیست؟
- ۲۶ آیا هر نوع تکواژی را می‌توان ساخت؟
- ۲۷ انواع تکواژ
- ۳۱ واژه چیست؟
- ۳۱ هسته در زبان فارسی
- ۳۱ گروه چیست؟
- ۳۱ جمله چیست؟
- ۳۲ قاعده هم‌نشینی چیست؟
- ۳۲ قاعده جانشینی چیست؟
- ۳۲ صرف و نحو زبان چیست؟
- ۳۳ قواعد نحوی چیست؟
- ۳۳ قاعده معنایی چیست؟

فصل دوم: واحدهای زیر زنجیری گفتار.....	۳۵
آهنگ چیست؟.....	۳۶
تکیه چیست؟.....	۳۶
جایگاه تکیه.....	۳۷
درنگ یا مکث چیست؟.....	۳۸
واحدهای دیگر زیر زنجیری گفتار.....	۳۹
فصل سوم: نظام معنایی زبان.....	۴۱
معنی شناسی جمله.....	۴۴
معنی شناسی متن.....	۴۵
امکان نامحدود زبان و محدودی نحوی.....	۴۶
واژه سازی.....	۴۷
واژگان مترادف، متضاد و متشابه.....	۴۸
فصل چهارم: نقش های زبان.....	۴۹
ایجاد ارتباط.....	۴۹
بیان اندیشه.....	۴۹
حدیث نفس.....	۵۰
آفرینش ادبی.....	۵۰
فصل پنجم: فرایندهای واجی.....	۵۳
چرا تحول در گفتار تندتر از دگرگونی در نوشتار بود؟.....	۵۳
ابدال چیست؟.....	۵۴

کاهش (حذف) چیست؟	۵۴
افزایش چیست؟	۵۴
ادغام	۵۵
قلب چیست؟	۵۵
خودآزمایی	۵۶

بخش دوم: دستور زبان فارسی

فصل اول: کلیات	۶۹
دستور ستنی	۶۹
دستور ساخت گرایانه	۷۰
دستور گشتاری - زایشی	۷۰
صرف و نحو چیست؟	۷۲
فصل دوم: فعل	۷۳
فعل	۷۳
ساختمان فعل	۷۳
بن (هسته)	۷۴
فعل های اسنادی	۷۵
فعل های اسنادی دیگر	۷۶
فعل های کمکی	۷۷
ویژگی های فعلی و گروه فعلی	۷۷

۷۷	۱- شناسه و عدد
۷۸	۲- زمان
۷۸	ماضی
۷۹	فعل مثبت - منفی
۷۹	حذف فعل
۸۰	برابری نهاد و فعل
۸۳	فصل سوم: جمله
۸۳	جمله چیست؟
۸۳	گروه چیست؟
۸۴	جمله‌ی مستقل چیست؟
۸۴	انواع جمله‌ی مستقل
۸۵	نهاد و گزاره
۸۵	معلوم و مجهول
۸۶	راه گذرا کردن فعل‌های ناگذرا
۸۷	گذرای سببی
۹۲	وجوه فعل
۹۳	نهاد اجباری - نهاد اختیاری
۹۴	خودآزمایی

فصل چهارم: نقش نما در زبان فارسی	۱۰۳
انواع نقش نما	۱۰۳
۱- نقش نمای اضافه	۱۰۳
۲- رای مفعول	۱۰۴
۳- حرف اضافه	۱۰۵
۴- حرف پیوند (ربط)	۱۰۵
۵- نشانه‌ی ندا	۱۰۶
فصل پنجم: اسم و گروه اسمی	۱۰۷
انواع اسم	۱۰۷
شناس (معرفه)، ناشناس (نکره)، اسم جنس	۱۰۸
مفرد، جمع، اسم جمع	۱۱۰
نشانه‌های جمع در زبان فارسی	۱۱۰
نشانه‌های جمع عربی	۱۱۱
ساختمان اسم	۱۱۲
وابسته‌های اسم - وابسته‌های پسین	۱۱۵
انواع اضافه	۱۱۶
تعدد و هم پایگی مضاف	۱۱۷
اسم - وابسته‌های پیشین	۱۱۹
وابسته‌های وابسته به اسم	۱۲۱
شاخص چیست؟	۱۲۲

نام آوا چیست؟	۱۲۲
فصل ششم: صفت	۱۲۵
ساختمان صفت: صفت‌های ساده، مشتق، مرکب و مشتق - مرکب	۱۲۵
نقش‌های صفت	۱۲۷
فصل هفتم: نقش‌های اسم	۱۲۹
نقش نهادی	۱۲۹
نقش اسنادی	۱۲۹
نقش مفعولی	۱۲۹
نقش مضاف‌الیه	۱۳۰
نقش متمم	۱۳۰
متمم اجباری	۱۳۰
متمم اختیاری (گروه فیدی)	۱۳۰
متمم متمم	۱۳۱
بدل	۱۳۱
منادا	۱۳۱
فصل هشتم: ضمائر	۱۳۳
ضمایر شخصی	۱۳۳
ضمایر مشترک - غیر شخصی	۱۳۴
وابسته‌های ضمیر	۱۳۴
مرجع ضمیر	۱۳۵

۱۳۵	 کاربرد مؤدبانه ضمیر
۱۳۵	 ضمایر اشاره
۱۳۶	 ضمایر مبهم
۱۳۶	 ضمایر پرسشی
۱۳۷	 فصل نهم: قید و گروه قیدی
۱۳۷	 نقش‌های قید در جمله
۱۳۸	 ساختمان قید
۱۳۹	 شبه جمله
۱۴۱	 خودآزمایی
۱۵۴	 منابع و مآخذ

سخنی با خوانندگان

دانش زبان‌شناسی، جستجو برای شناخت راز و رمز زبان است. کشف رازهای زبان، رسیدن به رازهای پنهان تفکر است، زیرا تفکر تنها با زبان، اندیشیده می‌شود.

دستور سنتی، راهکاری برای درست نوشتن نبود. دستور سنتی پیوسته قوانینی وضع می‌کرد تا خود را حفظ کند. اما این قوانین، بیرون از زبان معیار، تلاش برای بازگشت به گذشته‌های تاریخی بود. زبان در گذر زمان، خود را پیراسته می‌کند و رو به سادگی می‌نهد. این واقعیت را دستور سنتی درک نکرد و علت درماندگی و ناکارایی آن را باید در این واقعیت، جستجو کرد.

پیش از این، دستور کتاب‌های درسی، بر دستور سنتی مبتنی بود. اکنون تلاش شده است که دستور زبان فارسی، خود را به زبان معیار نزدیک کند؛ با این همه، هنوز نتوانسته است خود را از قید و بند قوانین کهنه‌ی دستوری رها کند. این بن‌بست‌ها و سردرگمی‌ها از چند واقعیت سرچشمه می‌گیرد.

نخست این که: دانش زبان‌شناسی در ایران جوان است. آنچه را ساخت‌گرایان از سوسور و بلومفیلد گرفته تا نوآورانی چون نوآم چامسکی عنوان کرده‌اند، هنوز از نگاه زبان فارسی، به نقد کشیده نشده

است و توانایی زبان فارسی که زبانی باستانی و آرکائیک است، در این روند نشان داده نشده است.

واقعیت دوم، مقاومت زبان‌های پیرامونی مثل زبان‌های مازندرانی، ترکی و کردی در برابر زبان فارسی است. به همین دلیل، ما از زبان گفتار، به عنوان زبان معیار نمی‌توانیم سخن بگوییم؛ حتی نویسندگان بزرگ ما، از گویش‌های جغرافیایی خراسانی، کردی، مازندرانی بهره گرفته، آن‌ها را زبان معیار گفتار قرار داده‌اند.

پس طرح گویش جغرافیایی تهران به عنوان زبان معیار، نادیده گرفتن بخش بزرگی از فرهنگ، هنر و ادب در جامعه‌ی ایرانی است؛ به همین علت، در دستور کتاب‌های درسی، ادبیات نوشتاری امروز، زبان معیار قرار گرفته است.

از آنجاکه دگرگونی در گفتار تندتر از نوشتار است، تکیه بر ادبیات نوشتاری که میراث‌دار ادبیات کهن و گذشته‌ی ماست، خود به خود موجب گرایش به دستور سنتی و ناکارآمدی دستور ساختاری خواهد بود. کتابی که در دست شماست برای دانش‌جویان، دانش‌آموزان و دانش‌پژوهانی نوشته شده که در جستجوی راه‌هایی آسان و ساده برای شناخت دانش زبان‌شناسی و دستور زبان فارسی هستند. امید است که قبول افتد.